

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
MƏRKƏZİ BANKI

Mikromaliyyə Modeli üzrə

STRATEJİ ÇƏRÇİVƏ

May 2025

Mündəricat

Xülasə	3
Bölmə 1. Giriş	4
1.1 Strateji baxış	4
1.2 Strateji prioritetlər	4
Bölmə 2. Mikromaliyyələşmənin cari vəziyyəti və inkişafı ləngidən amillər.....	6
2.1 Sektorun cari vəziyyəti	6
2.2 Sektorun inkişafını məhdudlaşdırın amillər	7
2.2.1 Mikromaliyyənin hüquqi və tənzimləyici bazası:	7
2.2.2 Maliyyələşdirmə mənbələri:.....	7
2.2.3 BOKT-lərin xidmətlər çeşidi:.....	9
2.2.4 Risklərin bölüşdürülməsi mexanizmləri:	9
2.2.5 BOKT-lərin institusional inkişafı:.....	9
2.2.6 Özünüməşğul əhali və ailə kəndli təsərrüfatlarının identifikasiyası:	10
Bölmə 3. Sektorun transformasiyası üzrə əsas çəgirişlər və imkanlar	11
Bölmə 4. Mikromaliyyə modeli üzrə strateji çərçivə	12
Prioritet 1. Mikromaliyyələşdirmənin hüquqi və tənzimləyici bazasının gücləndirilməsi	12
Prioritet 2. BOKT-lərin maliyyələşmə mənbələrinin diversifikasiyası.....	13
Prioritet 3. Risklərin bölüşdürülməsi mexanizmlərinin gücləndirilməsi	14
Prioritet 4. BOKT-lərin institusional inkişafı.....	15
Prioritet 5. Özünüməşğul əhali və ailə kəndli təsərrüfatlarının identifikasiyasının təkmilləşdiriməsi.....	16
Akronimlər	17

Xülasə

“Mikromaliyyə Modeli üzrə Strateji Çərçivə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il 22 iyul tarixli 3378 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”nda maliyyəyə çıxışın təmin edilməsi ilə bağlı nəzərdə tutulan tədbirlərin icrası məqsədilə hazırlanıb.

Mikromaliyyə modelinin məqsədi özünüməşgül şəxslərin və MKOB-ların maliyyələşməsi, maliyyə inklüzivliyinin dərinləşdirilməsi və bütövlükdə iqtisadi artımın dəstəklənməsində mikromaliyyə sektorunun rolunun artırılmasıdır. Bununla əlaqədar, mikromaliyyə modeli sektorun potensialının reallaşdırılması və özünüməşgül şəxslərin və MKOB-ların münasib şərtlərlə maliyyə xidmətlərinə çıxışının təmin edilməsinə yönəlib. Həmçinin, Mikromaliyyə modeli ölkə ərazisində, xüsusilə regionlarda və kənd yerlərində maliyyə xidmətləri ilə təminatın yaxşılaşdırılması, müştərilərə hərtərəfli və keyfiyyətli maliyyə xidmətlərinin göstərilməsi ilə regional-iqtisadi inkişafa və məşğulluğa dəstək verilməsini hədəfləyir.

Mikromaliyyə modeli mikromaliyyə sektorunun inkişafına töhfə verəcək beş prioritət istiqaməti müəyyən edir. Ümumilikdə, mikromaliyyə modeli sektorun inkişafını dəstəkləyən ekosistemin gücləndirilməsinə, bazar iştirakçılarının potensialının, eləcə də maliyyə xidmətlərinin çeşidinin və keyfiyyətinin artırılmasına yönəlməklə ölkədə əhalinin rifah səviyyəsinin yüksəldilməsinə xidmət edəcəkdir.

Bölmə 1. Giriş

1.1 Strateji baxış

Mikro, kiçik və orta biznes dayanıqlı milli iqtisadiyyatın əsasını təşkil edir və kütləvi iş yeri yaratma, rəqabəti təmin etmə və innovasiyaları təşviq etmə kimi xüsusiyyətləri ilə iqtisadiyyatda daxili tələbatı stimullaşdırın əsas hərəkətverici seqment kimi çıxış edir. Bu baxımdan MKOB seqmentinin inkişafı ölkənin inklüziv iqtisadi artımının əsas amillərindən biridir.

Ümumiyyətlə, MKOB-ların artımı və inkişafı üçün həllədici faktorlardan biri dayanıqlı kənar maliyyəyə çıxış imkanlarının olması hesab olunur. Dünya Bankının qiymətləndirməsinə¹ əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə MKOB-ların kənar maliyyəyə çıxış imkanlarının məhdudluğu bu növ sahibkarlığın inkişafı üçün ən böyük manə hesab olunur.

Ölkədə özünüməşğul şəxslər və MKOB-ların maliyyə xidmətlərinə çıxışının təmin edilməsində mikromaliyyə sektorunun potensialı yüksəkdir. Bu potensialın reallaşdırılması məqsədilə AMB mikromaliyyə sektorunun inkişafını özünün strateji prioritətləri sırasına daxil edib.

AMB-nin strateji hədəfi 2030-cu ilədək çevik, effektiv və inklüziv mikromaliyyə sektorunun formalaşdırılmasıdır.

Strateji baxış aşağıdakı hədəflərə nail olunmasını nəzərdə tutur:

- Özünüməşğul əhali, mikro və kiçik biznes subyektləri və istehlakçıların çoxşaxəli, səmərəli və inklüziv mikro maliyyə xidmətlərinə çıxışının təmin edilməsi;
- Sektorun dayanıqlı inkişafını və innovasiyaları təşviq edən tənzimləyici çərçivənin formalaşdırılması;
- Mikromaliyyənin maliyyə sektorunun xüsusi alt-seqmenti kimi formalaşdırılması və maliyyə sektorunda rolunun artırılması.

1.2 Strateji prioritətlər

Strateji hədəflərə nail olunması məqsədilə beş prioritət müəyyən edilmişdir:

- (1) Mikromaliyyənin hüquqi və tənzimləyici bazasının gücləndirilməsi;
- (2) BOKT-lərin maliyyələşmə mənbələrinin diversifikasiyası;
- (3) Risklərin bölüşdürülməsi mexanizmlərinin gücləndirilməsi;
- (4) BOKT-lərin institusional inkişafı;
- (5) Özünüməşğul əhali və ailə kəndli təsərrüfatlarının identifikasiyası sisteminin təkmilləşdiriməsi.

---

¹ [The World Bank Enterprise Surveys](#)

Prioritetlərin hər biri özünüməşgül əhali, həmçinin MKOB-lara xidmət göstərən müasir, inklüziv və çoxşaxəli mikromaliyyə sektorunun formallaşması və inkişafına xidmət edən strateji təşəbbüs və tədbirlərlə əhatə olunur. Prioritetlər bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəlidir. Hüquqi və tənzimləyici bazanın təkmilləşdirilməsi mikromaliyyə sektorunun fəaliyyət çərçivəsini formalasdırmaqla onun fəaliyyət istiqamətlərinin genişləndirilməsinə və maliyyə sabitliyinin təmin edilməsinə xidmət edəcəkdir. Özünüməşgül əhali və MKOB-ların çoxsaylı ehtiyacları yalnız geniş çeşiddə maliyyə məhsul və xidmətləri təklif edən çoxşaxəli və inklüziv mikromaliyyə sektorу vasitəsilə adekvat şəkildə təmin edilə bilər. Mikromaliyyə sektorunun effektiv fəaliyyəti sektorun yaranan çağırışlara və imkanlara cavab vermək, həmçinin müştərilərin ehtiyaclarına və bazar trendlərinə uyğunlaşaraq inkişaf etmək bacarığından asılıdır. Mikromaliyyə sektorunun təkmilləşdirilməsi üzrə hədəflərə nail olunması müxtəlif dövlət qurumları və bazar iştirakçılarının bu modelin icrası istiqamətində intensiv əməkdaşlığını zəruri edir.

Bölmə 2. Mikromaliyyələşmənin cari vəziyyəti və inkişafı ləngidən amillər

2.1 Sektorun cari vəziyyəti

Mövcud qanunverici çərçivədə mikromaliyyə institutu anlayışı müəyyən edilməyib. Ümumilikdə, mikromaliyyə xidmətləri banklar, BOKT-lər, kredit ittifaqları və digər maliyyə institutları tərəfindən göstərilir. Aşağıda qeyd edilən maliyyə institutlarının mikrokreditləşmə sahəsində fəaliyyəti təsvir edilir. Qeyd edək ki, mikrokredit olaraq məbləği 25000 manata qədər olan biznes kreditləri nəzərə alınır.

Banklar. Azərbaycanda bank mərkəzli maliyyə sistemi mövcuddur. Bank maliyyələşməsi kanalı MKOB-ların maliyyələşməsinin ən geniş yayılmış formasıdır və kənar maliyyələşmənin əsas mənbəyi hesab olunur. 2024-cü ilin sonuna banklar tərəfindən hüquqi şəxslər və fərdi sahibkarlara verilmiş aktiv mikrokredit portfelinin qalıq həcmi 1.5 mlrd. manat təşkil edib. Banklar tərəfindən verilmiş mikrokredit portfeli üzrə qalıq həcmi cəmi biznes krediti portfelində payı 9.9% təşkil edir. Banklar tərəfindən ümumilikdə 280,221 mikrokredit verilmişdir ki, kreditlərin say etibarilə 96%-i fərdi sahibkarlara təqdim olunub. Mikrokredit seqmenti üzrə qalıq portfelin təqribən 84%-i 5 bankın payına düşüb.

BOKT-lər. Mikro sahibkarlıq subyektlərinin əsas maliyyələşmə mənbəyi BOKT-lərdir (əhatə olunan müştərilərin sayına görə). Həmçinin, kredit təşkilatlarının mövcud kreditləşmə praktikasına nəzər saldıqda, real sektor üzrə bankların əsasən iri və orta sahibkarlığın, BOKT-lərin isə əsasən mikro və kiçik sahibkarlığın, o cümlədən özünüməşğulluğun maliyyələşdirilməsində aparıcı rola malik olduğu məlum olur.

Son illərdə BOKT sektorunun dinamikasında əhəmiyyətli canlanma müşahidə edilmişdir. Belə ki, BOKT-lərin kredit portfeli son 3 il ərzində 2 dəfədən çox artaraq 808 mln. manat təşkil etmişdir. Bununla belə, kredit portfelinin yalnız 31%-ni biznes kreditləri təşkil edir ki, bu da bir tərəfdən, mikromaliyyə fəlsəfəsinə uyğun hesab edilmir, digər tərəfdən isə biznes yönümlü BOKT-lərin formalaşdırılması üzrə tənzimləyici çərçivənin gücləndirilməsi zərurətini göstərir.

Bununla belə, 2024-cü ilin sonuna BOKT-lərin biznes kreditlərinin 97%-ni 25 min manata qədər (25 min daxil olmaqla) olan kreditlər təşkil edir ki, bu da BOKT-lərin mikromaliyyələşmə sahəsində yüksək potensialını ifadə edir. Digər tərəfdən, hazırda regionlardakı filial şəbəkəsinə görə BOKT-lər aparıcı mövqeyə sahibdir. Belə ki, BOKT-lərin regionlardakı filial sayı 238 (78%), bankların isə sayı 282 (58%) təşkil edir. Bu göstərici regionlarda fəaliyyət göstərən MKOB-ların maliyyələşdirilməsində BOKT-lərin əhəmiyyətli rola malik olduğunu göstərir.

BOKT-lər aktiv vergi ödəyicisi olan biznes subyektlərinin təqribən 2%-nin maliyyələşdirilməsində iştirak edir ki, bu sektorun özünün potensialından aşağı səviyyədə fəaliyyət göstərdiyini göstərir.

Mikrokredit xidmətləri göstərən digər BOKT növü kredit ittifaqlarıdır. Kredit ittifaqlarının fəaliyyəti digər kredit institutlarına nisbətən məhduddur. Ölkədə 36 kredit ittifaqı fəaliyyət göstərir. Kredit ittifaqlarının cəmi portfelinin həcmi 12 mln. manat təşkil edib. Onların

maliyyələşmə mənbələrinin məhdudluğunu fonunda son illərdə kredit ittifaqlarının sayında və əməliyyatlarının həcmində azalma müşahidə edilir.

2.2 Sektorun inkişafını məhdudlaşdırın amillər

Mikromaliyyə sektorunun inkişafını məhdudlaşdırın əsas amillərə mikromaliyyənin maliyyə sektorunun xüsusi alt-sektoru kimi formalasması, əsas mikromaliyyə institutlarının resurs bazasının və çeşidinin məhdud olması, risklərin bölüşdürülməsi mexanizmlərinin yetərli olmaması və mikromaliyyə sektorunun xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılmaması, habelə mikromaliyyənin əsas müştəri segmentlərindən biri olan özünüməşğul əhali və ailə kəndli təsərrüfatlarının identifikasiyası sistemindəki zəifliklər addır.

2.2.1 Mikromaliyyənin hüquqi və tənzimləyici bazası:

- Qanunvericilikdə “mikrokredit” anlayışının müəyyən edilməməsi

Qanunvericilikdə mikromaliyyə seqmentinin müəyyən olunmaması da bu sahə üzrə təşviqedici prudensial və dövlət siyasetinin həyata keçirilməsi imkanlarını məhdudlaşdırır. Cari vəziyyət kiçik biznes kreditləşməsinə fokuslaşmış ixtisaslaşmış mikromaliyyə institutlarının formalasmasını çətinləşdirir. Bu isə özünüməşğulluq və mikrosahibkarlığın inkişafı istiqamətində hökumətin siyasetinin effektiv şəkildə həyata keçirilməsini məhdudlaşdırır. Əsas mikromaliyyə institutu hesab edilən BOKT-lərin portfelinin əsas hissəsinin istehlak kreditlərindən formalasması “mikrokredit” anlayışının qanunvericilik çərçivəsinə daxil edilməsini və bu istiqamətdə təşviqedici siyasetin aparılmasının zəruriliyini göstərir.

2.2.2 Maliyyələşdirmə mənbələri:

BOKT əhalinin və dövlətin vəsaiti olmadan ancaq öz təsisçiləri və özəl kreditorları tərəfindən maliyyələşdirilən və fəaliyyət göstərən təşkilatlardır. Maliyyə sabitliyinin kənar faktorlara həssaslığı səbəbindən son illərdə BOKT-lərin xarici mənbələrdən maliyyələşmə kanalları daralmış və bəzi hallarda valyuta risklərini nəzərə alaraq, onların belə vəsaitləri cəlb etmək istəmədikləri aydın olur. Bu səbəbdən BOKT-lərin hazırda inkişafına mane olan ən böyük faktor uzunmüddətli maliyyələşmə imkanlarının zəif olmasına.

- Maliyyələşmə mənbələrinin cari strukturu

Banklar vasitəsilə maliyyələşmə. 2024-cü ilin sonuna BOKT-lərin öhdəliklərinin 155 mln. manatı bank kreditləri vasitəsilə maliyyələşdirilmişdir ki, bu da cəmi öhdəliklərin 48%-ni təşkil edib. Bank kreditlərinin həcmi 2024-cü ilin sonuna ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 13% (18.4 mln manat) artıb. Bank kreditləri bütünlükə rezident banklardan cəlb edilib. Habelə, banklar tərəfindən ayrılmış kreditlərin 8.1 mln. manatı xarici valyutada olub.

Qiymətli kağızların emissiyası vasitəsilə maliyyələşmə. Mikromaliyyə sektorunun digər əsas maliyyələşmə mənbələrindən biri kapital bazarı vasitəsilə maliyyələşmədir. Belə ki, 2024-cü ilin sonuna istiqraz emissiyası vasitəsilə maliyyələşmə üzrə qalıq məbləğ 61.2 mln. manat təşkil etmişdir ki, bu da BOKT-lərin cəmi öhdəliklərinin 19%-ni təşkil edib (Cədvəl 1). Qeyd edək ki, BOKT-lərin istiqraz vasitəsilə maliyyələşmə xərcləri yüksəkdir və milli valyutada orta çəkili faiz dərəcəsi 15% ətrafındadır (Cədvəl 1). BOKT-lərin istiqraz vasitəsilə maliyyələşmə xərclərinin yüksək olması əsasən onların risk profilindən qaynaqlanır.

Xarici mənbələrdən maliyyələşmə. Xarici mənbələrdən maliyyələşmə imkanları məhduddur. Belə ki, qeyri-rezidentlərdən cəlb edilmiş vəsaitlərin cəmi öhdəliklərə nisbəti 2024-cü ilin sonuna 27.5% olub. Qeyri-rezidentlərdən cəlb edilmiş vəsaitlər əsasən xarici valyutadadır (Cədvəl 1). Belə ki, 2024-cü ilin sonuna qeyri-rezidentlərdən cəlb edilmiş vəsaitlərin 42.2%-i xarici valyutada olub.

- Maliyyələşmə xərcinin yuxarı olması

Milli valyutada cəlb edilmiş bank kreditləri üzrə orta çəkili faiz dərəcəsi 11.5%, habelə qiymətli kağızlar üzrə analoji göstərici rezident və qeyri-rezidentlər üzrə müvafiq olaraq 15% və 13% olmuşdur ki, bu da bankların maliyyələşmə xərclərinə nəzərən daha yüksəkdir².

Cədvəl 1: BOKT-lərin maliyyələşmə həcmi və xərcləri, 2024-cü ilin 4-cü rübü

	Qalıq məbləğ (min manat)	Ondan, xarici valyutada	Orta çəkili faiz dərəcəsi, MV	Orta çəkili faiz dərəcəsi, XV
Bank kreditləri	154,902	8,135		
Rezidentlər	154,902	8,135	11.5%	6.7%
Qiymətli kağızlar	61,207	11,254		
Rezidentlər	43,414	10,166	15.1%	9.2%
Qeyri-rezidentlər	17,793	1,088	13.2%	9.0%
Digər maliyyə institutlarının (banklardan başqa) kreditləri	106,180	36,262		
Rezidentlər	35,494 ³	-	1.5%	-
Qeyri-rezidentlər	70,687	36,262	13.1%	7.0%

² Müvafiq dövr üzrə bankların maliyyələşmə xərcləri aşağıdakı kimi olmuşdur:

1. Fiziki şəxslərin depozitləri üzrə faiz xərcləri -milli valyutada 5.7%, xarici valyutada – 1.79%
2. Hüquqi şəxslərin depozitləri üzrə faiz xərcləri - milli valyutada 1.53%, xarici valyutada – 1.13%
3. Banklararası kreditlər üzrə - milli valyutada 10.25%, xarici valyutada – 7.2%

³ Bu məbləğin 7.5 mln manatını Sahibkarlığın İnkışafı Fondu (4.7 mln. manat) və Aqrar Kredit və İnkışaf Agentliyi (2.8 mln. manat) vəsaitləri təşkil edir, qalan vəsait isə BOKT-lərdən alınan kreditlərdir.

2.2.3 BOKT-lərin xidmətlər çeşidi:

“Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən BOKT-lər kreditlər verə, habelə bu məqsədlə ödəniş hesabları aça və apara, kredit kartları emissiya edə bilər. Bundan əlavə, BOKT-lər borc öhdəliklərinin alqı-satqısı (faktorinq, forfeyting), lizinq, veksellərin uçotu, qarantyanın verilməsi, sığorta agenti və (və ya) ödəniş agenti xidmətləri göstərə bilər.

Bununla belə, özünüməşgül şəxslər və MKOB-lara geniş spektrli maliyyə xidmətləri göstəriləməsi üçün xidmətlər çeşidinin yenidən nəzərdən keçirilməsi və maliyyə sabitliyinə risk yaratmadan genişləndirilməsi zəruri hesab edilir. Bu istiqamətdə, hesab açmadan pul köçürmələrinin həyata keçirilməsi, valyuta mübadiləsi əməliyyatlarının həyata keçirilməsi, kommunal ödənişlərin aparılması üçün ödəniş əməliyyatlarının icrası, nağd pulun və digər qiymətlilərin inkassasiyası və qiymətlilərin seyf qutularında saxlanması kimi xidmət çeşidinin artırılması imkanlarına baxılacaqdır.

2.2.4 Risklərin bölüşdürülməsi mexanizmləri:

BOKT-lər real sektorun ən riskli sahəsi olan kənd təsərrüfatı sektoruna, xüsusilə də ailə kəndli (fermer) təsərrüfatlarına, girov təminatı olmayan özünüməşgül şəxslərə kredit xidməti göstərirlər. BOKT-lərin kredit portfelinin böyük hissəsi regionların payına düşür.

Dövlət dəstək fondları tərəfindən təqdim edilən zəmanət və subsidiya mexanizmləri mikro və kiçik bizneslər üzrə risklərin azaldılması üçün əsas mexanizmlərdən biri kimi çıxış edə bilər. Portfel zəmanəti, xüsusilə mikromaliyyə kontekstində böyük əhəmiyyətə malikdir. Bununla belə, bu mexanizmlərdə BOKT-lər, habelə mikrokreditləşmənin xüsusiyyətləri yetərincə nəzərə alınmayıb.

Kredit zəmanəti mexanizmi. Dövlət dəstək fondlarının zəmanət mexanizmində mikrokreditlər üzrə zəmanət parametrlərinin daha da təkmilləşdirilməsi potensialı mövcuddur. Təkmilləşdirmə istiqamətlərinə BOKT müştərilərinin kredit zəmanəti mexanizmi ilə əhatə olunması və portfel zəmanəti mexanizmlərinin parametrlərinin (məs. portfel zəmanəti ilə əhatə olunan kreditin minimum həddi, zəmanət məbləğinin əsas borc qalığına nisbəti və s.) mikromaliyyə seqmentinin xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılması aid edilə bilər.

Xarici valyuta risklərinin hedcləşdirilməsi. Törəmə maliyyə alətləri bazarının zəif inkişafı xarici valyutada cəlb edilmiş vəsaitlərin hedcinq imkanlarını məhdudlaşdırır ki, bu da öz növbəsində xarici mənbələrdən əlavə resursların cəlb edilməsinə mane olur və sektorun inkişafını ləngidir. Habelə, cəlb edilmiş vəsaitlərin hedcinq edilə bilməməsi makroiqtisadi şoklar zamanı sektorun dayanıqlığına mənfi təsir edir və bərpası prosesi uzun müddət çəkir. Beynəlxalq təcrübədə belə hallarda mərkəzi banklar tərəfindən hedcinq mexanizminin yaradılması hallarına rast gəlinir.

2.2.5 BOKT-lərin institusional inkişafı:

BOKT-lərin institusional inkişafı məhdud səviyyədədir. Əsas zəifliklər daxili nəzarət mexanizmlərində (risklərin idarəedilməsi, daxili nəzarət, komplayens, daxili audit) zəifliklər, o cümlədən Müşahidə Şurası, Audit Komitəsi üzvlərinin təşkilatın idarəedilməsində aktiv iştirak etməməsi ilə bağlıdır.

Son dövrlərdə BOKT-lərin tənzimləmə çərçivəsində əhəmiyyətli addımlar atılıb. Belə ki, AMB-nin İdarə Heyətinin 15.11.2024-cü il tarixli Qərarı ilə “Bank olmayan kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin prudensial tənzimlənməsi Qaydasi” və “Bank olmayan kredit təşkilatlarında kredit risklərinin idarə edilməsi Qaydasi” təsdiq edilib və 24.11.2024-cü il tarixində qüvvəyə minib. Bununla belə, bu istiqamətdə işlərin davam etdirilməsi zəruri hesab olunur.

2.2.6 Özünüməşğul əhali və ailə kəndli təsərrüfatlarının identifikasiyası:

- Özünüməşğul şəxslərin identifikasiyası

Mövcud tənzimləyici çərçivənin tələblərinə əsasən istehlak kreditlərinin verilməsi üçün formal gəlirə dair məlumatın təqdim edilməsi, biznes kreditlərinin verilməsi üçün isə müştərilərin vergi ödəyicisi qismində açılmış cari hesablarının olması tələb olunur. Bu xüsusda, formal gəliri və vergi ödəyicisi qismində açılmış cari hesabı olmayan özünüməşğul əhalinin kreditə çıxış imkanları məhdudlaşdır.

- Ailə kəndli təsərrüfatlarının identifikasiyası:

Mövcud qanunvericiliyə görə müəyyən edilmiş illik dövriyyə çərçivəsində məhsul istehsal edən ailə kəndli təsərrüfatlarının fəaliyyəti sahibkarlıq fəaliyyəti hesab edilməsə də “Aktivlərin təsnifləşdirilməsi və mümkün zərərlərin ödənilməsi üçün xüsusi ehtiyatların yaradılması Qaydasi”na əsasən kənd təsərrüfatı kreditləri müəyyən şərtlər çərçivəsində biznes kreditləri kimi təsnifləşdirilə bilər. Qeyd edək ki, “Ailə kəndli təsərrüfatı haqqında Qanun”a əsasən ailə kəndli təsərrüfatlarına onların uçotunu aparan bələdiyyələr tərəfindən onların statusunu, əmək fəaliyyətini və əmək stajını təsdiq edən vəsiqə verilməlidir. Müvafiq olaraq, “Aktivlərin təsnifləşdirilməsi və mümkün zərərlərin ödənilməsi üçün xüsusi ehtiyatların yaradılması Qaydasi” ailə kəndli təsərrüfatı olan borcalana verilmiş kreditin kənd təsərrüfatı krediti kimi təsnifləşdirilməsi üçün bələdiyyə vəsiqəsinə malik olması tələbini müəyyən edir. Təcrübədə bələdiyyə vəsiqələrinin alınmasının geniş yayılmaması ailə kəndli təsərrüfatlarının AMB tərəfindən normativ xarakterli hüquqi aktlarla müəyyən edilmiş kənd təsərrüfatı kreditlərinə tətbiq edilən güzəştərdən istifadə etməsini məhdudlaşdırır.

Bölmə 3. Sektorun transformasiyası üzrə əsas çağırışlar və imkanlar

Strateji baxışın və hədəflərin realizasiyası üçün bir sıra çağırışlar mövcuddur və onlar mikromaliyyə modeli üzrə strateji çərçivənin hazırlanmasında nəzərə alınır. Bu çağırışlara aşağıdakılardır:

- Dayanıqlılıq – 2015-2016-cı illərdə qlobal enerji bazarında qiymət volatiliyindən yaranan çətinliklər mikromaliyyə institutlarının coxsayılı həssaslıqları və zəif tərəflərini, xüsusilə də onların maliyyələşmə mənbələrinə çıxış imkanlarının məhdudluğunu və makroiqtisadi şoklara qarşı dayanıqlılığının aşağı olduğu aşkar edilib.
- Rəqabətqabiliyyətlilik – BOKT-lər maliyyə sistemində məhdud şəkildə fəaliyyət göstərir və dar fəaliyyət çərçivəsi, eləcə də nisbətən yüksək əməliyyat xərcləri səbəbindən maliyyə məhsul və xidmətlərini yalnız məhdud ölçüdə təklif edə bilir.
- İnklüzivlik – həssas seqmentlərin o cümlədən özünüməşğul şəxslər, ailə kəndli təsərrüfatları, mikro və kiçik bizneslərin maliyyə xidmətlərinə çıxışı ekosistemində zəifliklər mövcuddur.
- İnteqrasiya – mikromaliyyə sektorunun maliyyə sisteminə integrasiyası zəifdir. Belə ki, məhdud sayıda mikromaliyyə institutu yerli banklardan maliyyə vəsaiti cəlb edə bilir.
- İdarəetmə – korporativ idarəetmə sistemi zəif təşkil olunmuşdur.

Təhlillər göstərir ki, mikromaliyyə sektoru, o cümlədən BOKT-lər hazırda öz potensiallarından aşağı səviyyədə fəaliyyət göstərir. Sektorun bazarın həcmi və müştəri sayı baxımından böyümə potensialı genişdir. Habelə mikromaliyyə institutlarının daha dərin institusional inkişafı üçün imkanlar mövcuddur.

Bölmə 4. Mikromaliyyə modeli üzrə strateji çərçivə

Mikromaliyyə modelinin formalaşdırılması üçün beş strateji prioritet müəyyən edilib. Bu prioritetlər dayanıqlı və inklüziv qeyri-bank maliyyə sisteminin inkişafına təkan verərək mikromaliyyə institutlarının maliyyə inklüzivliyini və şəffaflığını artırmaqla ölkənin iqtisadi inkişafına töhfə verəcəkdir.

Prioritet 1. Mikromaliyyələşdirmənin hüquqi və tənzimləyici bazasının gücləndirilməsi

Baza hüquqi və tənzimləyici çərçivə mövcud olsa da, mikromaliyyə təşkilatları və digər qeyri-bank maliyyə institutlarının inkişafı imkanlarını genişləndirmək və bazar iştirakçılarının hüquqi və requlyativ yükünü azaltmaq məqsədilə hüquqi və tənzimləyici bazaya yenidən baxılması və gücləndirilməsi zəruridir.

- “Mikrokredit” anlayışının qanunvericiliyə daxil edilməsi

Beynəlxalq təcrübədə “mikrokredit” anlayışı kimi hüquqi və fiziki şəxslərə gəlir yaradan fəaliyyətlərin maliyyələşdirilməsi üçün milli valyutada müəyyən edilmiş məbləğ (25000 manat) və müddət (60 ay) daxilində verilən kredit nəzərdə tutulur. Beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq “mikrokredit” anlayışının qanunvericiliyə daxil edilməsi nəzərdə tutulur. “Mikrokredit” anlayışının qanunvericiliyə daxil edilməsi ilə mikromaliyyə üzrə ixtisaslaşmış təsisatın müəyyən edilməsinə zəmin yaranacaqdır. Beynəlxalq təcrübədə “mikromaliyyə institutu” dedikdə portfelinin müəyyən hissəsi (Məs. ən azı 50%-i) mikrokreditlərdən ibarət olan təsisatlar nəzərdə tutulur.

Mikrokredit anlayışının qanunvericiliyə daxil edilməsi ilə mikromaliyyə üzrə ixtisaslaşmış həm bank, həm də BOKT-lərə qarşı stimullaşdırıcı siyasetin aparılması mümkün olacaqdır.

- *Mikromaliyyə üzrə ixtisaslaşmış BOKT-lərin müəyyən edilməsi və onların fəaliyyət sahəsinin genişləndirilməsi*

Mikromaliyyə üzrə ixtisaslaşmış BOKT-lər (bundan sonra “geniş fəaliyyətli BOKT-lər”) üzrə uyğunluq meyarlarının müəyyən edilməsi nəzərdə tutulur. Bu meyarların azı aşağıdakı istiqamətləri əhatə etməsi nəzərdən keçiriləcəkdir:

- BOKT-lərin ümumi kredit portfelinin həcmində mikrokreditlərin minimum həddinin müəyyən edilməsi (Misal üçün, beynəlxalq təcrübədə BOKT-lərin mikromaliyyə institutu hesab olunması üçün onların kredit portfelinin ən azı 50%-nin mikrokreditlərdən ibarət olması tələbi mövcuddur);
- Mümkün risklərin mitiqasiyası məqsədilə geniş fəaliyyətli BOKT-lərə münasibətdə əlavə kapital tələbinin, habelə valyuta mübadiləsi əməliyyatlarının həyata keçirilməsi üçün nizamnamə kapitalına dair tələblərin müəyyən edilməsi;
- Prudensial hesabatlıq çərçivəsinin gücləndirilməsi (məs. AMB-yə rüblük əsasda təqdim olunan prudensial hesabatlıqdan əlavə, zəruri məlumatları ehtiva edən hesabatın aylıq əsasda təqdim olunması, banklarda olduğu kimi geniş fəaliyyətli

BOKT-lərdən də müəyyən gündəlik məlumatların alınması, prudensial hesabatlıq çərçivəsinin verilmiş xidmətlərə uyğun olaraq genişləndirilməsi).

Geniş fəaliyyətli BOKT-lərin fəaliyyət sahəsinin aşağıdakı istiqamətlər üzrə genişləndirilməsi imkanları nəzərdə keçiriləcəkdir:

- Hesab açmadan pul köçürmələrinin həyata keçirilməsi;
- Valyuta mübadiləsi əməliyyatlarının həyata keçirilməsi;
- Kommunal xidmətlərin ödənişlərinin aparılması üçün ödəniş əməliyyatlarının icrası;
- Nağd pulun və digər qiymətlilərin inkassasiyası;
- Qiymətlilərin seyf qutularında saxlanması.

Həmçinin, müəyyən ediləcək parametrlər daxilində geniş fəaliyyətli BOKT-lər tərəfindən biznes müştərilərinə banklarda cari hesabların açılması, habelə onlar tərəfindən POS terminallar vasitəsilə xidmətlərin göstərilməsi imkanları da qiymətləndiriləcəkdir.

Prioritet 2. BOKT-lərin maliyyələşmə mənbələrinin diversifikasiyası

Banklar vasitəsilə maliyyələşmənin gücləndirilməsi. Geniş fəaliyyətli BOKT-lərin institusional maliyyə mənbələrinə çıxışının artırılması alətlərindən biri mikrokredit portfelinin girovu vasitəsilə banklar tərəfindən kreditləşmə mexanizminin tətbiqi hesab olunur. Qeyd edək ki, mexanizmin tətbiqində hüquqi məhdudiyyət olmasa da, bu alətdən aktiv istifadə olunmur və bəzi hallarda onun tətbiqi şərti kimi BOKT-lərə qarşı kreditin məbləğinə nisbətən yüksək həcmidə girov tələb edilir.

Bank resurslarının mikromaliyyə sektoruna yönəlməsi üçün müvafiq şərtləri yerinə yetirən BOKT və mikrokreditlər üzrə ixtisaslaşmış banklara tətbiq olunan Risk Üzrə Ölçülmüş Aktivlər (RÜÖA) dərəcələrinə yenidən baxılması nəzərdə tutulur.

Gürcüstan təcrübəsi. Pandemiya dövründə Gürcüstan Milli Bankı MKOS subyektlərinin maliyyələşməsinin təşviq edilməsi məqsədilə bank və mikromaliyyə təşkilatları üçün portfelin girov mexanizmi üzrə 2 komponentdən ibarət maliyyələşmə mexanizmini tətbiq etmişdir.

1. Banklar KOB kreditlərini Milli Bankda girov qoyaraq milli valyutada likvidlik əldə etmişdir
2. Tənzimləyici qurum tərəfindən mikromaliyyə təşkilatlarının banklar vasitəsilə maliyyələşdirilməsi təşviq edilib. Belə ki, mikromaliyyə təşkilatları tənzimləyici qurumun müəyyən etdiyi parametrlərə uyğun olan KOB kreditlərini kommersiya banklarında girov qoyaraq maliyyələşmə əldə edib.

Qiymətli kağızlar bazarı vasitəsilə (istiqraz emissiyası) maliyyələşmə. Mikromaliyyə sektorunun digər əsas maliyyələşmə mənbələrindən biri kapital bazarı vasitəsilə maliyyələşmədir. Lakin BOKT-lərin istiqraz vasitəsilə maliyyələşmə xərcləri yüksəkdir.

BOKT-lərin istiqraz vasitəsilə maliyyələşmə xərclərinin yüksək olması əsasən onların risk profilindən qaynaqlanır. Geniş fəaliyyətli BOKT-lərin yaranması və onlara daha çox fəaliyyətin həyata keçirilməsinə icazə verilməsi, habelə daha ciddi tənzimləmə və idarəetmə siyaseti tələbləri maliyyə institutlarının dayanıqlığını artırmaqla investorlar üçün daha aşağı riskli maliyyə institutu kimi qəbul edilməsinə və beləliklə maliyyələşmə xərclərinin aşağı düşməsinə zəmin yaradacaqdır. Eyni zamana, "Emitentin istiqraz buraxılışının maksimum həcmində dair tələblər haqqında Qayda"sına geniş fəaliyyətli BOKT-lər üçün, habelə mikrokredit portfelinin həcmi üzrə müvafiq şərtləri yerinə yetirən banklar üçün istiqraz buraxılışı ilə bağlı normativlərə yenidən baxılması nəzərdə tutulur.

Prioritet 3. Risklərin bölüşdürülməsi mexanizmlərinin gücləndirilməsi

Mikrokreditlər üzrə zəmanət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi. Mikrokreditlərin kredit zəmanət mexanizmləri ilə daha dərindən əhatə olunması üçün dövlət dəstək fondlarının mövcud zəmanət mexanizmlərinə aşağıdakı istiqamətlər üzrə dəyişikliklərin nəzərdən keçirilməsi təklif olunur:

- Fərdi və portfel zəmanəti üzrə mövcud mexanizmlərin BOKT-lərə də şamil edilməsi (hazırda yalnız banklara şamil edilir);
- Portfel zəmanəti üzrə kreditlərin minimum həddinə yenidən baxılması;
- Zəmanət məbləğinin əsas borc qalığına nisbətinin maksimum həddinə və müddətinə yenidən baxılması.

Eyni zamanda, BOKT-lər tərifindən buraxılan istiqrazların zəmanət mexanizmi ilə əhatə edilməsi nəzərdən keçiriləcəkdir. Bu təşəbbüs reallaşlığı təqdirdə istiqrazların zəmanət mexanizminin BOKT-lərin xüsusiyətlərinə uyğunlaşdırılması məqsədə uyğun olardı (Məs. zəmanət verilən bir emissiya prospekti üzrə istiqrazların məcmu nominal dəyərinin minimum həddi, tədavül müddəti və s.). Belə mexanizmin yaradılması, ümumilikdə BOKT-lərin istiqrazlar vasitəsilə maliyyələşməsinin təşviq edilməsinə, habelə istiqrazlar üzrə xərclərin azaldılmasına xidmət edəcəkdir.

AMB tərifindən BOKT-lərin xarici valyuta riskləri ilə bağlı hedcinq mexanizminin yaradılması. AMB tərifindən geniş fəaliyyətli BOKT-lərə xarici valyutada cəlb edilmiş vəsaitlərinin "Svop" və ya "çatdırılmayan forward kontraktları" vasitəsilə hedcinq imkanlarının yaradılması nəzərdə tutulur. Geniş fəaliyyətli BOKT-lərin xarici valyutada borçlanma xərclərini azaldaraq xaricdən maliyyələşmənin artırılması məqsədilə AMB tərifindən müəyyən müddət və limit çərçivəsində ölkə xaricində cəlb edilmiş vəsaitlərin hedcinq imkanının yaradılması qiyətləndiriləcəkdir.

Bu istiqamətdə, geniş fəaliyyətli BOKT-lərə xarici valyutada cəlb edilmiş vəsaitlərinin svop və ya "çatdırılmayan forward kontraktları" vasitəsilə hedcinqi üzrə hüquqi və əməliyyat çərçivəsinin formalasdırılması nəzərdə tutulur.

Geniş fəaliyyətli BOKT-lərin xarici valyutada izafi borçlanmasının qarşısının alınması məqsədilə AMB tərifindən 1 il müddətinə (uzadılma opsiyası verilərək) yalnız müəyyən limit çərçivəsində hedcinq imkanının yaradılması nəzərdən keçiriləcəkdir. Belə ki, bir təşkilata düşən yuxarı həddin müəyyən edilməsi imkanına baxılması məqsədə uyğun hesab olunur (məsələn, bir geniş fəaliyyətli BOKT üzrə ayrılan limitin BOKT-nin kapitalının həcmində müəyyən edilməsi).

BOKT-lərin xarici valyuta riskləri ilə bağlı yuxarıda qeyd edilən hedcinq mexanizmi formalasdırıldıqdan sonra Mərkəzi Bank tərəfindən bu məqsəd üçün müəyyən məbləğdə fondun yaradılması imkanları da nəzərdən keçiriləcəkdir.

Qeyd edək ki, 2020-ci ildə pandemiya ilə əlaqədar AMB və ölkədə fəaliyyət göstərən banklar arasında müddəti 1 ilədək müəyyən edilmiş “çatdırılmayan forward kontraktları” əməliyyatlari həyata keçirilib və hər bir bank ilə aparılacaq “çatdırılmayan forward kontraktları” əməliyyatlarının məbləği həmin milli valyutada yerləşdirilmiş depozitlərin valyutaya çevrilən hissəsinə uyğun olaraq müəyyən edilib.

Gürcüstan təcrübəsi. Gürcüstan Milli Bankı pandemiya dövründə sektora likvidlik dəstəyi göstərmək məqsədilə banklar və mikromaliyyə təşkilatlarına ümumilikdə 400 mln. ABŞ dolları (banklar – 200 mln. ABŞ dolları, mikromaliyyə təşkilatları – 200 mln. ABŞ dolları) həcmində əsasən “FX svop” və “stand-by FX svop” əməliyyatları olmaqla svop imkanı yaradıb. Əməliyyat xarici valyutanın 1 ay müddətinə spot qiyməti ilə alınması, forward qiyməti ilə satılması öhdəliyini daşıyır. Xarici valyuta üzrə forward qiymətin hesablanması ilə 1 aylıq faiz dərəcəsi (TIBR1M), ABŞ dolları üzrə isə 1 aylıq LIBOR faiz dərəcəsinə (LIBOR1M) əsaslanır. “Stand-by FX svop” əməliyyatı bazarda əlavə likvidliyə ehtiyac olduqda daha yüksək faiz dərəcəsi milli valyutada likvidliyin təmin edilməsi məqsədilə yaradıb. “Stand-by FX svop” əməliyyatında isə Gürcüstan Milli Bankının gecəlik kredit faiz dərəcəsi ilə uçot faiz dərəcəsi arasındaki fərq qədər faiz dərəcəsi cərimə kimi əlavə olunur. Svop əməliyyatı 1 ay müddətinə həyata keçirilir və hər ay yenilənə bilir. Bundan başqa, svop əməliyyatı üzrə ümumi məbləğ iştirakçıların bazar paylarına görə bölüşdürülr, habelə konsentrasiyanın azaldılması məqsədilə hər bir maliyyə institutuna ümumi vəsaitin (200 mln ABŞ) 25%-i qədər limit müəyyən edilir.

Prioritet 4. BOKT-lərin institusional inkişafı

Korporativ idarəetmənin gücləndirilməsi maliyyə təşkilatlarının institusional potensialının artırılmasında əhəmiyyətli rola malikdir. Bu isə, mikromaliyyə üzrə ixtisaslaşmış BOKT-lərin dayanıqlı fəaliyyət göstərməsi və uğurlu strategiyalar hazırlanması üçün əlverişli zəmin yaradır. Potensialın inkişaf etdirilməsində korporativ idarəetmənin yaxşılaşdırılmasını və bazar davranışını təşviq edən təşəbbüslerə dəstək vermesi zəruridir. Bu istiqamətdə, qanunvericilikdə müvafiq düzəlişlər edilməsi, korporativ idarəetmənin standartlarına dair tələblərin hazırlanması və tətbiqi, müvafiq zəruri təlimatların hazırlanması və təlimlərin keçirilməsi planlaşdırılır. Həmçinin, davranış qaydaları və digər oxşar tədbirlər vasitəsilə korporativ idarəetməni və bazar davranışını gücləndirməyə yönəlmış sektor təşəbbüsleri dəstəklənəcəkdir.

Bununla yanaşı, BOKT-lərdə kənar auditin aparılmasına dair tələblərin hazırlanması və onların bu sahədə çatışmazlıqlarının aradan qaldırılması nəzərdə tutulur.

Həmçinin, BOKT-lər tərəfindən məlumatların ictimaiyyətə açıqlanması çərçivəsinin gücləndirilməsi, müştərilərin hüquqlarını qorumaq və ədalətli bazar rəqabətini təmin etmək məqsədilə mikromaliyyə və BOKT-lərdə qiymət şəffaflığı üzrə tələblərin gücləndirilməsi nəzərdə tutulur.

Prioritet 5. Özünüməşğul əhali və ailə kəndli təsərrüfatlarının identifikasiyasının təkmilləşdiriməsi

Özünüməşğul əhalinin maliyyə əlcatanlığının artırılması istiqamətində onların identifikasiyası sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı aidiyyəti dövlət qurumları tərəfindən müvafiq təşəbbüslerin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Belə ki, özünüməşğul əhali və ailə kəndli təsərrüfatları üzrə mövcud hüquqi çərçivənin nəzərdən keçirilməsi və onların hüquqi statusunun daha aydın müəyyən olunması və müxtəlif qanunlar və normativ hüquqi aktlarda uyğunlaşdırılması işlərinin aparılması nəzərdə tutulur. Bu istiqamətdə bir sıra qabaqcıl beynəlxalq təcrübələrə dair nümunələr aşağıda əks olunur.

Misir təcrübəsi. Banklar tərəfindən illik satış həcmi 20 milyon misir funtundan az olan (~ 420 min ABŞ dolları) mikro və kiçik sahibkarlıq subyektlərinin eksəriyyətinin qeyri-rəsmi sektorda fəaliyyət göstərdiyini nəzərə alaraq maliyyə hesabatları tələb edilmədən maliyyələşdirilməsinə icazə verilir. Bununla yanaşı, banklarda bu növ sahibkarlıq subyektlərinin digər əsullarla qiymətləndirilməsi Mərkəzi Bankın müvafiq qaydalarına əsasən həyata keçirilməlidir. Belə ki, banklar bu sahibkarlıq subyektlərini risk təhlili üçün müştəri davranışları, sosial məlumatlar, maliyyə və qeyri-maliyyə əməliyyatları kimi alternativ məlumatlara əsaslanan rəqəmsal kredit qiymətləndirmə modellərindən istifadə etməlidir.

Rusiya təcrübəsi. Özünüməşğulluq fəaliyyətinin əhatə dairəsi 2018-ci ildə təsdiq edilmiş "Peşə gəlirləri vergisi"nin xüsusi vergi rejimində təcrübənin keçirilməsi haqqında Qanunla müəyyən olunur. Qanuna əsasən həm fiziki şəxslər, həm də fərdi sahibkarlar özünüməşğul əhali kateqoriyasına aid ola bilər. Fiziki şəxslər 4%, fərdi sahibkarlar isə 6% vergi ödəməlidirlər. Özünüməşğul əhali hesab olunmaq üçün Qanuna əsasən aşağıdakı şərtlər təmin olmalıdır:

- Şəxs 16 yaşdan yuxarı olmalıdır;
- Rusiya vətəndaşı olmalıdır;
- Kənardan işçi cəlb etmədən yalnız özü fəaliyyət göstərməlidir;
- İllik gəliri 2.4 mln. rubldan (~26,000 ABŞ dolları) az olmalıdır.

Fiziki şəxslər xüsusi vergi rejimi çərçivəsində yalnız peşə gəlirləri vergisi tətbiq olunan və fərdi sahibkar kimi dövlət qeydiyyatından keçmək tələbi olmayan fəaliyyət növləri ilə məşğul ola bilərlər. Lakin sözügedən qanun çərçivəsində istisna müəyyən fəaliyyət növləri mövcuddur ki, bu zaman fərdi sahibkar kimi qeydiyyatdan keçmək tələb olunur.

Özbəkistan təcrübəsi. Sahibkarlıq fəaliyyətinin təşviq edilməsi və rəsmi məşğulluğun stimullaşdırılması məqsədilə Özbəkistanda sahibkarlıq fəaliyyəti və özünüməşğulluq üzrə dövlət tənzimləməsinin sadələşdirilməsi haqqında 2020-ci ildə Prezident Fermanı qəbul edilib. Müvafiq Fermanla özünüməşğulluq fəaliyyətindən vergi dövründə illik gəliri 100 min soma (~8000 ABŞ dolları) qədər olan gəlirlər vergidən azaddır (bu məbləğdən yuxarı gəlirlər isə fiziki şəxslərin gəlir vergisi həcmində vergiyə cəlb edilir) və bu şəxslər yalnız pensiya yığımları üçün sosial ödənişlər edir. Özünüməşğulluq fəaliyyəti ilə məşğul olan ən azı 3 nəfərdən az olmayan ailələr üçün vergi 50% aşağı salınır. Özbəkistan qanunvericiliyinə görə özünüməşğul şəxs kənardan işçi götürə bilməz və özü başqa işsgötürən üçün işləyə bilməz. Bundan başqa, mövcud qanunvericiliyə edilmiş dəyişikliklə özünüməşğulluq fəaliyyətinin əhatə dairəsi genişləndirilib və ümumilikdə 101 növ fəaliyyət özünüməşğulluğa aid edilib (repetitorluq, uşağa baxıcılıq, məişət texnikasının təmiri və s.). Bundan başqa, özünüməşğul əhalinin qeydiyyat prosesi də sadələşdirilib. Belə ki, özünüməşğul əhali üçün onlayn mobil tətbiq vasitəsilə qeydiyyat imkanı yaradılıb.

Ailə-kəndli təsərrüfatlarının qeydiyyatı mexanizminin işləkliyinin gücləndirilməsi məqsədilə aidiyyəti dövlət orqanları və digər sektor nümayəndələri (Azərbaycan Banklar Assosiasiyyası, Azərbaycan Mikromaliyyə Assosiasiyyası) ilə birgə tədbirlər icra ediləcəkdir. Bu istiqamətdə, ilk növbədə, sorğuların aparılması və çətinliklərin əhatə dairəsinin dəqiqləşdirilməsi və buna müvafiq tədbirlər planının hazırlanaraq icrası planlaşdırılır. Qeyd edək ki, artıq bu istiqamətdə seçilmiş BOKT-lər arasında sorğu keçirilib və əsas səbəb kimi əhalinin (potensial AKT-lərin) məlumatlı olmaması qeyd olunub. Məlumatlılığın artırılması istiqamətində aidiyyəti qurumları ilə birlikdə maarifləndirmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur.

Akronimlər

AMB – Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı

BOKT - Bank olmayan kredit təşkilatları

MKOB - Mikro, kiçik və orta biznes subyekti

KOB- Kiçik və orta biznes biznes subyekti

ÜDM – Ümumi daxili məhsul

AKT- Ailə-kəndli təsərrüfatları

MV-Milli valyuta

XV-Xarici valyuta